

УДК 37:371.31

ДӨӨЛӨТБАКОВА Р. Ж.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
ДӨӨЛӨТБАКОВА Р. Ж.
КНУ им.Ж.Баласагына
DOOLOOTBAKOVA R. J.
KNU J. Balasagyn

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЖАНА МЫЙЗАМ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК И ЗАКОН

THE STATE LANGUAGE AND LAW

Аннотация: Мамлекеттик тил катары кыргыз тилин жогорку окуу жайларында кесипке ыңгайлаштыруу б.а. кыргыз тилин юридикалык кесиптик багытта тил үйрөтүү кызыкчылыгы негизги орунга чыккандыктан, бул макалада юридикалык билим берүүнүн базасында маанилүү орунга ээ болгон темаларды жаңы ыкмалар менен инновациялап студенттерге жеткирүү болуп саналат. Аннотация ондош керек.

Аннотация: В связи с профессионализацией кыргызского языка как государственного языка в вузах, иначе говоря, заинтересованность преподавании кыргызского языка в юридической профессии, основное внимание в данной статье уделяется на то, чтобы обучать студентов имеющим важные роли темам в юридическом образования путем новой и инновационной методикам преподавания.

Annotation: Professionalization of the Kyrgyz language as a state language in higher education, in other words, the interest in teaching the Kyrgyz language in the legal profession, the main focus of this article is to innovatively present topics that play an important role in the legal education

Негизги сөздөр: кыргыз тили, мамлекеттик тил, мыйзам, берене, Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин төрагасы, Кыргыз Республикасынын премьер-министри, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагасы

Ключевые слова: Кыргызский язык, Государственный язык, закон, статья, Конституция Кыргызской Республики, Президент Кыргызской Республики, Спикер Парламента Кыргызской Республики, Премьер-министр Кыргызской Республики, Председатель Верховного суда Кыргызской Республики

Keywords: The Kyrgyz language, a state language a law, article of the Kyrgyz Republic, Constitution, A President of the Kyrgyz Republic, A speaker of the Parliament of the Kyrgyz Republic, A Prime-Minister of the Kyrgyz Republic, A chairman of the Supreme Court of the Kyrgyz Republic

Кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүнүн эң башкы негиздеринин бири болуп саналат. 2010-жылдын 27-июнундагы Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесине ылайык Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили – кыргыз тили [1,3]. Сноска [1, 3–б.] сыяктуу коюлушу керек.

«Кыргыз ССРинин Мамлекеттик тили жөнүндө» мыйзамы Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын 1989-жылдын 23-сентябрында он биринчи шайланган

Кыргыз ССР Жогорку Советинин кезексиз онунчу сессиясында кабыл алынган. Бул мыйзам кыргыз тили кыргыз элинин мамлекеттик тили, улуттук маданияттын эң жогорку формасы катары өнүгүшүн камсыз кылуу жана мамлекетибиздеги иш кагаздарды жөнөкөй арыздан баштап, мамлекеттик жарлыктарга чейин кыргыз тилинде жүргүзүү максатында кабыл алынган. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган мамлекеттик ишмердүүлүктүн жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун баардык чөйрөлөрүндө милдеттүү түрдө мамлекеттик тил колдонулат.

Кыргыз Республикасынын 1989-жылдын 23-сентябрында кабыл алынган «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндөгү» мыйзамынан кийин кыргыз тили эгемендүү мамлекеттин мамлекеттик тилине айланып өзүнүн өнүгүү этабынын жаңы баскычын баштады.

11-берене: Мамлекеттик тил – Кыргыз ССРинин мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарынын тили. Ал иш кагаздарын жазууда, заседание жана жумушчу кеңешмелеринде колдонулат...

Бул мыйзамдын жарыяланышы менен бүгүнкү жашоодо олуттуу маселени козгогон жана коомду кызыктырган маселе болуп келет. Кыргыз элинин турмушунда, кыргыз тилинин саясий-социалдык маанисин жана келечегин аныктоодо, андан ары өнүктүрүүдө

«Кыргыз Республкасынын мамлекеттик тили жөнүндө» 2004-жылдын 12-февралында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйыны тарабынан кабыл алынган мыйзамынын мааниси өтө чоң. Мыйзам боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин атайын 2004-жылы республиканын бардык тармактарында колдонуу маселеси катуу коюлган.

1-берене: Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык кыргыз тили Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили болуп саналат.

6-берене: Балдарга мамлекеттик тилди жана эне тилин үйрөтүү ата-энелердин парзы жана ал мамлекет тарабынан колдоого алынат.

8-берене: Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин төрагасы, Кыргыз Республикасынын премьер-министри, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагасы мамлекеттик тилди билүүгө – мамлекеттик тилде окуй, жаза, өз оюн айта жана эл алдында сүйлөй билүүгө милдеттүү.

9-берене: Тизмеси Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан аныктала турган мамлекеттик кызматчылар өздөрүнүн кызматтык милдеттерин аткаруу үчүн мамлекеттик тилди зарыл болгон өлчөмдө билүүгө милдеттүү.

4-бөлүм: Иш кагаздарын жүргүзүүдө мамлекеттик тилди колдонуу

17-берене: Мамлекеттик бийлик, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана башка мамлекеттик уюмдардын жетекчилери өз кызматкерлеринин мамлекеттик тилди үйрөнүшүнө шарт түзөт, иш кагаздарынын мамлекеттик тилде жүргүзүлүшүн камсыз кылат. 5-бөлүм: Билим, илим жана маданият чөйрөсүндө мамлекеттик тилди пайдалануу.

18-берене: Кыргыз Республикасынын билим берүү тутумунда мамлекеттик тил республикалык жана (же) жергиликтүү бюджеттерден каржылануучу мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде, кесиптик билим берүүнүн башталгыч, орто жана жогорку окуу жайларында, кошумча кесиптик билим берүү мекемелеринде окутуунун жана тарбиялоонун негизги тили болуп саналат.

19-берене: Кыргыз Республикасында илимий эмгектердин тилин тандап алуу мүмкүндүгү берилет, илимдин бардык тармактары боюнча мамлекеттик тилде изилдөөлөрдү жүргүзүү, аларды жарыялоо жана илимий жетишкендиктерди ар тараптан колдоо үчүн кеңири шарттар түзүлөт жана мамлекет тарабынан колдоого алынат. Окумуштуулук даража алуу үчүн илимий эмгекти коргоо мамлекеттик же расмий тилде жүзөгө ашырылат.

20-берене: Кыргыз Республикасында мамлекеттик тил маданият, искусство, жалпыга маалымдоо чөйрөлөрүндөгү негизги тил болуп саналат.

6-бөлүмү: Мамлекеттик тилди сот өндүрүшүндө, куралдуу күчтөрдө, нотариат органдарынын ишинде, жарандык абалдын актыларын жазууда колдонуу.

21-берене: Кыргыз Республикасында сот өндүрүшү Кыргыз Республикасынын процесстик мыйзамдарында каралган тартипте жүзөгө ашырылат. Мамлекеттик же расмий тилди билишпеген жазыктык сот өндүрүшүнүн катышуучулары мамлекеттин эсебинен тиешелүү которуу менен камсыз болууга тийиш. Мамлекеттик же расмий тилди билишпеген жарандык сот өндүрүшүнүн катышуучулары өздөрүнүн каражаттарынын эсебинен тиешелүү которууну камсыз кылууга тийиш.

22- берене: Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө, Кыргыз Республикасынын Чек ара кызматында, Ички аскерлерде жана Кыргыз Республикасынын Улуттук гвардиясында, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы бардык аскердик түзүлүштөрдө милдеттүү түрдө мамлекеттик тил иштетилет.

23- берене: Жарандык абалдын актыларын жазууну нотариат жагынан жол-жоболоштуруу мамлекеттик тилде, зарыл болгон учурларда расмий тилде жүзөгө ашырылат. Мамлекеттик тилде жазылган жарандык абалдын актысы түп нуска болуп саналат.

8-бөлүм: Мамлекеттик тилди сактоо жана коргоо.

32-берене: Кыргыз Республикасында мамлекеттик тилди сактоо, коргоо жана иштетүү Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, жергиликтүү мамлекеттик администрация башчылары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан камсыз кылынат [2, 3-10 –бб.].

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү мамлекеттик тил жөнүндө мыйзам чыкканда эле мыйзамдагы максат-милдеттерди аткаруу, иш жүзүнө ашыруу боюнча атайын программа кабыл алынган. Бул программа боюнча милдеттер көпчүлүк уюмдарга, министрликтер менен катар Улуттук илимдер академиясынын наамдуу окумуштууларына жүктөлгөн эле. Бүгүнкү күндө атайын орто жана жогорку окуу жайларында кыргыз тили мамлекеттик тил деген статуста окутулуп жатат.

Кыргыз тили - кыргыз мамлекетинин жана кыргыз элинин улуттук тили болуп саналат. Ошондуктан, кыргыз тили кыргыз элинин ыйык байлыгы, кыргыз элинин адеп-ахлактары, каада-салттары, улуттук эс тутуму, улуттук кызыкчылыктары, элибиздин башынан өткөргөн тарыхы, бир сөз менен айтканда, бүгүн кыргыз улутун түзүп турган баалуулуктардын баары кыргыз тилинде сакталган.

Кыргыз тили – кыргыз улутунун жүрөгү. Анын аң-сезими. Ал эми Кыргыз Республикасында жашап жаткан башка улуттун өкүлдөрү уюткулуу тилин үйрөнүү жана билүү алардын парзы. Бүгүнкү күндө кыргыз тили коомдук жана мамлекеттик түзлүштүн бардык чөйрөлөрүндө, мектептерде, атайын орто окуу жайларында, жогорку окуу жайларында колдонулуп, өзүнүн функциясын аткарып келе жатат. Бирок муну менен чектелбестен мамлекеттик тилге мамлекеттик камкордуктун болушу абдан зарыл.

Кыргыз тилин коргоо – мамлекетибизди анын пайдубалын коргоо жана келечегине кам көрүү, анын тагдырына кайдыгер карабай, кыргыз элин улут катары сактап калууга камкордугубуз болуп эсептелет. Улуттук тилибизди көздүн карегиндей сактайлы. Биз кыргыз тилди, эне тилибизди коргогонубуз мамлекеттүүлүгүбүздүн негизин, пайдубалын коргогонубуз. Эртеңки тил тагдырына кам жегенибиз кыргыз элинин улут катары сакталышына жана толук кандуу өсүп-өнүгүшүнө камкордук көргөнүбүз болуп саналат. Кыргыз тили мамлекеттик тил болгондон кийин, эң биринчи мамлекеттик башкаруунун тили болушу зарыл. Мамлекеттик тилди өлкө ичинде ар бир адам билүү үчүн анын адистикке таандык багыттарын аныктап чыгуу менен бардык предметтерге айкалыштыруу аркылуу билим берүү зарыл экендигин, аны турмушта колдонуу муктаждыктары аныкталды. Азыркы учурда укук коргоо, укук колдонуу органдарында, укук тармакта, сот өндүрүшүндө иш кагаздарын толук кандуу кыргыз тилинде жүргүзүү актуалдуу маселелерден болуп саналат. Ошондуктан биз жана сиз Кыргыз Республикасынын атуулдары, мамлекеттик тилдин өнүгүп-өсүүсүнө жооптуу түрдө кам көрүүбүз керек. Кыргыз мамлекетибизди барктап, мамлекеттик тил мыйзамын аткарууда улуу улут экенибизди сезип, өз эне тилибизде сүйлөө, жана сүйлөшүү муктаждыгын канааттандыруу максатын ишке ашырууга зарыл болгон кептик конструкцияларды, кесиптик терминдерди, ошол тил менен иш алып барууга зарыл болгон иш кагаздарын үйрөнүү керектигин алдыга коюп отурат.

Кыргыз элинин сыймыктуу уулу, залкар жазуучусу Чыңгыз Айтматов: «Эне тил – бул эне» деген. Демек, эненин алдында баланын кандай милдети болсо, биз баардыгыбыз эне тилибизди сактап, аны коргоп, өнүктүрүп-өстүрүү үчүн милдеттүүбүз. Кыргыз тили - эне тилибиз бүткүл кыргыз элинин байлыгы болуп саналат. Элибиз өз тилин – эне тили деп атаганы да тегин жерден болбосо керек. Жарык дүйнөгө келген ар бир наристе он сегиз миң

ааламдын сырларын тил аркылуу таанып билет. Байыркы ата-бабалар менен кыргыздын бүгүнкү урпактары генетикалык, маалыматтык түйшүк, санаа аркылуу байланышып турат. Эгер бала өз эне тилин билбесе ушул байланыш үзүлөт.

Кыргыз тили – эне тили

Сүтү менен бирге келген энемдин, Эне тилим сен жетелеп көгөрдүм. Эне тилди энем мага үйрөткөн, Эне тилде энем мени сүйлөткөн.

Эне тилде өз атымды билгенмин, Эне тилим сырын ачты дүйнөнүн.

Эне тилим башка тилди үйрөттү, Эне тилсиз дилим аны сүймөкпү? Эне тилсиз өзгө тилдин куту жок. Эне тилсиз өзгө тилдин жыты жок.

Эне тилсиз тааныр белем жеримди. Эне тилсиз тааныр белем элимди. Эне тилсиз укмак белем «Манасты» Эне тилсиз укмак белем санатты.

Түмөнбай Байзаков

Ч. Айтматов: «Тил – улуттук маданияттын эң негизги бөлүгү жана аны өркүндөтүүчү башкы каражат да болуп саналат. Маданиятта доордун бардык көрүнүшү камтылгандыктан, тарыхтын да таржымалы. Кайсы гана элдин тили болбосун ал ошол элдин акыл, сезиминен, туюмунан жаралган кайталангыс нерсе» деген. Кылымдарды карыткан ата-бабаларыбыздын тили жалаң гана акын-жазуучуларга керек эмес, барыдан мурда эл башкарган, кыргыздын намысын сактай турган ар бир атуулга керек. Ошондуктан өткөн кылымдагы кыргыз тилинин касиетин бүгүнкүгө салыштыруу кеп маданиятын сактап, өркүндөтүп, элибиздин атын дүйнөгө тааныткан тилибизге таза мамиле жасоо ар бирибиздин ыйык милдетибиз болмокчу.

Кыргыз тили - адабий ченеми калыптанып өнүккөн, сөздүк байлыгы мол, стили жатык, колдонуу өрүшү кенен, өркүндөп өскөн тил. Ал “Манас” эпосун, кенже эпосторду, жөө жомокторду, уламыштарды, накыл сөздөрдү, оозеки жана жазма адабияттын көөнөргүс үлгүлөрүн жараткан.

Манас тили – кыргыз тили. Дүйнөдө теңдеши жок чалкыган океандай улуу «Манас» эпосун кыргыз муундан-муунга, ооздон-оозго айтып, тил аркылуу сактап келгени не деген улуу керемет. Кыргыз тилинин тарыхы, бул – биздин элибиздин тарыхы. Дүйнө дастандарынын алпы «Манасты» сактаган, ондогон улуу эпостор менен кенже эпосторду жараткан жана аларды ушул күнгө чейин оозеки сактап келген кыргыз эли, кыргыз тили жөнүндө кандай айтсак да жарашат. Кыргыз тили – кыргыз элинин өзүндөй эле байыркы, өтө көп кылымдарды башынан өткөргөн байлыгы ашкан, ийкеми артып, кылдат ой-пикирлерди талапка ылайык бере алган, билим-илимге татыган маданиятка кызмат кылган жана башка элдер менен болгон эл аралык алаканы үзгүлтүксүз жүзөгө ашырган, өнүп-өсө берүүдөн улам бекем сакталуучу тил.

Кыргыз тилин инновациялап окутуунун мыйзамдык негиздерин иштеп чыгууга карата өкмөт жана Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан активдүү иш-чаралар аткарылып, Жогорку Кеңеш жана Президент тарабынан колдоого ээ болууда.

XX кылымдын 70-жылдарынан тартып педагогика илиминде инновацияга терең маани берилген. Коомдук кызыкчылыктарга керектүү, кыйналбай жашап кетүүчү жаранды тарбиялоо, заманбап билимди берүү, дайыма жаңыланып туруучу кубулуштарга ылайыкташуу милдети коюлганын М.В. Кларин белгилейт [3, 10-26].

Мугалимдин кыргыз тили сабагында проблеманы коюшу коммуникативдүү окутууга негизделсе гана сабакта методдордун жана ык-жолдордун инновациялык мазмуну даана көрүнөт. Мугалим түзгөн

проблемалык кырдаалга карата студенттердин өз алдынча изденүүсү аркылуу жооп таба алгандыгы, жекече тыянак пикирге келе алгандыгы менен мындай ык – жолдор сабактын кызыктуу өтүшүнө өбөлгө түзөт. Коммуникативдүү окутууга негизделген инновациялык методдор төмөнкүлөр менен түшүндүрүлөт: а) мыйзамга карата студенттердин жекече таанып-билүү кызыкчылыгын ойготуу; б) проблемалык кырдаалда берилген тапшырмаларды аткарууда студенттерди кызыктыруу жана ар бир студенттин жеке пикири аркылуу жекече жыйынтыктарды жалпылоо менен жаңы билимдерге ээ болуу. Коммуникативдүү окутуу студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүнө стимул түзүп, айрым учурларда студенттердин акыл эмгеги менен иштөөсүн актив дештирет. Студенттин өз алдынча аракеттенүүсүндө, талыкпаган чыгармачыл изденүүнү калыптандырат. Көндүм студенттин ишмердүүлүгү гана болбостон, билимди таанып билүүнүн жана о куу иш чараларында кайрадан аныктап үйрөнүүнүн негизи болуп саналат. Көндүмдөр мугалимдин инновациялык ишмердүүлүгүнө төмөнкү багыттар боюнча студенттер менен биргелешип чыгармачыл иштөөсү аркылуу ишке ашырылса гана натыйжалуу болот: пландаштыруу, моделдештирүү, көзөмөлдөө, диагностика, прогноздоо, корректировкалоо

10-берене:

1. Кыргыз тили - Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынан

Жалпы тапшырма: Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесинде берилген мамлекеттик тил жөнүндөгү жоболорду кандай түшүндүң?

Өз алдынча иштөө: Кымбаттуу студент! Эгерде сен келечекте элдик демилге жолу менен (10 миң шайлоочуну уюштуруп, колун топтоп) же мыйзам чыгаруу демилге укугу барлардын (Жогорку Кеңештин депутаты. же Өкмөт) катарында болуп калсаң бул жоболорго кандай толуктоолорду сунуштайт элеч?

Топ менен иштөө: Кыргыз Республикасынын Конституциясынын ченемине карата өзүңөрдүн пикиринерди айтып көргүлө.

Долбоор түзүү: Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 10-беренесиндеги пункттар менен толук таанышып чыгып, мыйзам долбоорун жазгыла. Ал мыйзамда азыркы учурга маанилүү болгон бардык кырдаалдар камтылышы керек.

Колодонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2010. 27.07.
2. Мамлекеттик тил боюнча расмий материалдардын жыйнагы. – Бишкек, 2009, 3-10-бб.
3. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. – Рига. НПЦ “Эксперимент”, 1995, 10-26-бб.